

LEIF CARLSSON:

Litteraturen och den enskildes frihet

Föreställningen att goda författare på det hela taget alltid kämpat mot makten är okunnig och löjlig, skriver Leif Carlsson. Diktare av yppersta sort har ofta stått i maktens tjänst.

En av litteraturens roller är emellertid att värna den enskildes frihet. Det gör den genom att skildra den enskilde som fri – och som förtryckt. Litteraturen tvingar oss att se.

SvT-serien om litteraturen och friheten inleddes i nr 4–5/87 av Göran Hägg.

Redaktören i Svenska Dagbladet, Leif Carlsson, är fil lic i litteraturhistoria.

Litteraturen har många roller; däribland kanske också att värna den enskildes frihet. Redaktionen hade säkert inte bett mig att taga till orda i saken om den ej räknat med att en sådan roll finns; spelad mer eller mindre väl.

Man behöver inte vara litteraturhistoriker av facket – som jag råkar ha lyckan att vara – för att vid hastig eftertanke erinra sig att litteraturen under några av sina största epoker alls ej spelat denna roll. Skojaren Tartuffe hos Molière råkar till sist illa ut, slagen i järn; men den i det allra längsta godtrogne vännen Orgon räddas inte av litteraturen utan av en envålds allom bjudande monark, Ludvig XIV. Båda de tvistande parterna är enskilda människor. En går fri – inte genom litteraturens inverkan utan genom ett godtyckligt, strängt taget lagbrytande ingrepp av en statsmakt som verkligen inte i onödan drog sammetsvanten över järnhandsken vid hanterandet av enskilda människor eller enskilda författare.

Den lysande klassiska litteraturen på Island handlar mer än någon annan om enskilda människor, storgodsägare, skeppsredare och jurister mest. Det finns förmodligen få miljöer där den enskildes frihet blomstrat så (till dess gården brann eller spjutet stod genom magen så att tarmarna rann ut; om härtagna eller hederligt köpta slavinnors enskilda frihet talades ej) – men ingen sökte veterligen sin tillflykt till litteraturen, i den mest litterära av civilisationer. Sköld skyddar bättre; svärd bäst.

Men nu gäller det alltså oss, vi som inte har svärd i hand men känner oss trängda.

Hur så trängda?

Den primitiva frågan är kanske viktigare än det vid första ögonkastet kan se ut.

Till den goda tonen hör att upprepa, — dunk — dunk — dunk —, att vi har det långt bättre än någonsin tillförne, och långt mer att välja emellan än de flesta, och hör sen.

Den goda tonen är som så ofta i moderna och pryda samhällen falsk. Jag kan inte välja tåget där järnvägar lagts ner (mot mina protester); och jag kan inte — trots lugnt och korrekt genomförda demonstrationer — välja mjölkförpackning när två byråkratier tillhoppa bestämt hur min frukostmjölk skall förpackas.

Om detta är mycket att säga, dock inte här och nu.

I litteraturen är var och en alldeles sig och ingen annan.

När den enskilda människan uppenbarligen ej kan hävda sin frihet vid mjölk-nischen i snabbköpet eller vid rösturnan (de två antydda problemen hör till dem som inte avgöres av konsumenten på marknaden, än mindre av medborgaren vart tredje år) — hur skall då just litteraturen kunna hjälpa henne?

Kanske ändå; på lång sikt och under angenäma former.

Föreställningen att goda författare på det hela taget alltid kämpat mot makten är okunnig och löjlig. Jag erinrar mig bara en nobelpristagare och en SvD-pristagare som arrogant kastade bort sina pengar, uppenbarligen därför att de var tillräckligt förmögna redan förut för att som pig-filmens oljemiljonärer kunna inför beundrande flickor tända cigarren med en hundradollarsedel.

Detta är inte det normala. Diktare av yppersta sort har ofta stått i maktens

tjänst. Den svenska skaldekonstens fader, Georg Stiernhielm på 1600-talet, för att inte tala om Vergilius och Horatius; eller för den delen Dostojevski. Som andra har de stundom valt fel makt — Ezra Pound satsade fel när han satsade på Mussolini; men insatsen gjordes när den såg ut att ge god vinst.

Litteraturen *har* dock en roll, och en väsentlig för att värna den enskildes frihet; därigenom har också författaren en roll — om han inte skriver blir inget skrivet och den rollen står tom.

Vilken roll?

Inte att framvisa dygdemönster, som en del feminister, en del socialister och åtminstone förr en del kristna trodde. Utan helt enkelt genom att erinra om den enskildes frihet genom att skildra den enskilde som fri — och som förtryckt. Erinna genom att skildra, *tvunga oss att se*.

Ivo Andrić, den jugoslaviske nobelpristagaren 1961, har tvingat oss till detta i sin berättelse om "Bron över Drina" under det turkiska väldet. Aldrig har en människa i litteraturen varit så ofri som den frihetskämpe i Bosnien som vid bron spetsades på påle, nerifrån och upp. Bödeln erbjöds en extra dusör om han skötte sitt kvalificerade yrke så bra att den olycklige levde till soluppgången. Den enskildes frihet: den torterades, den turkiske paschans, zigenarbödelns? Alla var de onekligen enskilda människor, lysande skildrade; innerst inne givetvis alla ofria. Dock ingen så ofri som den som endast önskade dö.

Inte har litteraturen nämnvärt bidragit i något enskilt katastrofalt fall. Inte ens för att rädda den oskyldige kapten Dreyfus från Djävulsön även om vi gärna vill tro det.

Dock har den kanske ännu mycket att bjuda, genom sin blotta existens. Möjligen är detta viktigare för vår fråga än vad som står att läsa i varje särskild bok.

Den enskilda familjeflickan kan uppleva en rysande frihet när hon kryper ihop med en förskräcklig, otuktig bok av Agnes von Krusenstierna (som mamma i och för sig redan har läst). En liten pojke, vars mamma egentligen tycker att han bör bli vapenvägrare, läser om Biggles: han har slagit sig i backen på att bli major. Exempelen är lätta att tolka, och viktiga nog. Dock finns det långt viktigare.

Läs nästan vilken som helst någorlunda läsbar bok — den handlar antingen om Dig, eller om någon helt annan, som Du hatar eller älskar eller vill vara. I regel det senare. Alla flickor som träffat honom har rimligen älskat den sista mohikanen. Har inte ganska många önskat sig vara honom — vid vattenfallet och i kanotrodden undan irokeserna? Hemma i tältet får det sedan bli som det blir; det blir det nog.

Poängen i mina exempel är besvärande enkel. Den läsande finner i litteraturen en särskild frihet, att vara en man för sig, som det förr hette i en omedveten manschauvinism. Må detta kompenseras, innan protester kommer igång, av Shakespeare:

*Age cannot wither her
nor custom stale
her infinite variety*

Det är med drottning Cleopatra som med alla vi möter i litteraturen. Var och en är alldeles sig och ingen annan. Några försök — kollektivromaner kallade — har gjorts i motsatt riktning men inte lyckats riktigt bra. Tro den som under en ej helt kort tid försökt att som universitetslärare framlocka intressanta synpunkter på dessa produkter.

*Den enskildes frihet kan dikten ej
effektivt argumentera för — men väl
demonstrera.*

Att födas, att arbeta, att älska, att avla och föda barn, att bli krassliga och att dö. Det är detta vi håller på med, summan på texten. I bästa fall håller vi varandra i handen, och vi vill gärna vara så fria som möjlighet och kärlek kan tillstädja.

Där kan litteraturen, den gamla och kanske också den nya, bispringa oss. Den enskildas frihet kan dikten ej effektivt argumentera för — tro en gammal politiker — men väl demonstrera.

Tro en gammal bokläsare.